

ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

Р.А. Кравець

У статті розглянуто освітньо-кваліфікаційні вимоги до полікультурної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі. Обґрунтовано доцільність підтримки усвідомлення майбутніми фахівцями аграрної галузі своєї належності до українського народу, європейської цивілізації. Акцентовано на важливості підготовки їх до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному, полікультурному світі, умінні орієнтуватися в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки. Охарактеризовано нормативне підґрунтя реалізації полікультурної підготовки майбутнього аграрника. Описано механізми реформування освітньої сфери й сучасної філософії освіти в аграрних ВНЗ.

Ключові слова: культура, полікультурна підготовка, агрономія, стратегія, компетенція, гуманізація, демократизація, кваліфікація.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-КВАЛИФИКАЦИОННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ

Р.А. Кравець

В статье рассмотрены образовательно-квалификационные требования к поликультурной подготовке будущих специалистов аграрной отрасли. Обоснована целесообразность обеспечения осознания будущими специалистами аграрной отрасли своей принадлежности к украинскому народу, европейской цивилизации. Сделан акцент на важности подготовки их к жизни в постоянно изменяющемся, конкурентном, взаимозависимом, поликультурном мире, умении ориентироваться в реальных и перспективах социокультурной динамики. Охарактеризована нормативная почва реализации поликультурной подготовки будущего аграрника. Описаны механизмы реформирования образовательной сферы и современной философии образования в аграрных вузах.

Ключевые слова: культура, поликультурная подготовка, агрономия, стратегия, компетенция, гуманизация, демократизация, квалификация.

EDACATIONAL QUALIFICATION REQUIREMENTS FOR MULTICULTURAL TRAINING OF FUTURE AGRARIANS

R.A. Kravets

The article deals with the educational qualification requirements for multicultural training of future agrarians. The expediency of providing the future agrarians' realizing their belonging to the Ukrainian people, the European civilization has been grounded. A particular emphasis has been placed on the importance of training them to live in a constantly changeable, competitive, interdependent, multicultural world, an ability to orientate themselves well in realities and prospects of socio-cultural dynamics. Normative bases of implementing multicultural training of future agrarians have been described. The mechanisms of reforming the educational sphere and current philosophy of education in agrarian higher educational institutions have been described.

Key words: culture, multicultural training, agronomy, strategy, competence, humanization, democratization, qualification.

У вступі до «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» зазначається, що її розробка зумовлена необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності та якості освіти, розв'язання стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцією її в європейський і світовий освітній простір [2, с. 2]. Наголошується на важливості критичного осмислення й зосередження ресурсів та зусиль на розв'язанні найнагальніших проблем освіти: 1) недостатньої відповідності освітніх послуг запитам особистості, вимогам полікультурного суспільства, потребам ринку праці; 2) відсутності цілісної системи виховання, фізичного, морального й духовного розвитку та соціалізації молоді; 3) падіння суспільної моралі, що призвело до бездуховності, низької культури поведінки частини студентської молоді; 4) недосконалості змісту освіти: державних стандартів освіти, навчальних планів, програм та підручників; 5) повільного здійснення гуманізації, екологізації та

інформатизації системи освіти, упровадження в навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій [2, с. 8-9].

Розв'язання основних завдань Національної стратегії розвитку освіти забезпечить сталий розвиток освіти та науки, надасть їй випереджального неперервного характеру. Модернізація освіти має гнучко реагувати на всі процеси, які відбуваються в Україні та світі, сприяти економічному зростанню держави й вирішенню соціальних проблем суспільства. Якісна освіта – необхідна умова забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства. До його перспективних завдань належать: 1) оновлення цілей і змісту освіти на основі компетентнісного підходу та особистісної орієнтації, урахування світового досвіду та принципів сталого розвитку; перехід від процесної до результативної, компетентнісної парадигми освіти; 2) забезпечення пріоритетного розвитку та функціонування української мови як державної, створення умов для вивчення іноземних мов, задоволення мовно-освітніх потреб національних меншин; 3) забезпечення системного підвищення якості освіти на інноваційній основі, створення сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу; 4) посилення мовної, інформаційної, екологічної, економічної, правової підготовки студентів [2, с.6-7]; 5) побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку молоді, формування соціально зрілих творчих особистостей, громадян України й світу [2, с. 10-11]. Таким чином, від системи аграрної вищої освіти вимагається забезпечити становлення особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, підготовлена до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному, полікультурному світі, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки.

Для з'ясування розробленості досліджуваного питання ми звертаємося до складових галузевих стандартів вищої освіти з напрямку підготовки 6.090101 «Агрономія», які розроблялись відповідно до Закону України №294-III «Про вищу освіту», «Міжнародної Стандартної Класифікації Освіти» («ISCED – International Standard Classification of Education»), «Структури кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти» («The Frame work of Qualifications for the European Higher Education Area»), «Ключових компетентностей для навчання впродовж життя» («Key Competences for Life long Learning»), Постанови Кабінету Міністрів України від 13.12.2006 № 1719 «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра», постанови Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 №839 «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями», Національного класифікатора України: «Класифікація видів економічної діяльності» ДК 009:2005 та «Класифікатор професій» ДК 003:2005, комплексу нормативних документів для розробки складових системи стандартів вищої освіти та додатку 1 до наказу Міносвіти України від 31.07.1998 №285 зі змінами та доповненнями, що введені розпорядженням Міністерства освіти і науки України від 05.03.2001 №28-р. Особливий інтерес для нас також становили «Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект)», «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» і «Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років».

Метою статті є розгляд освітньо-кваліфікаційних вимог до полікультурної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі.

Стрижнем державної гуманітарної політики щодо виховання має бути реалізація національного, патріотичного, громадянського, трудового, морального виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності. Це досягається завдяки: розробленню та реалізації Концепції національного виховання; переорієнтації пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію й гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології загалом, тобто на європейські гуманістичні цінності й виміри; забезпеченню відповідності змісту і якості виховання актуальним проблемам та перспективам розвитку особистості, суспільства, держави; розробленню інваріантних моделей змісту виховання в закладах освіти з урахуванням сучасних соціокультурних ситуацій, цінностей виховання та навчання; посиленню впливу літератури та мистецтва на виховання й розвиток молоді; створенню на державному телебаченні навчально-пізнавальних передач для молоді з науково-технічного, еколого-натуралістичного, естетичного, туристично-краєзнавчого та полікультурного напрямів освіти; посиленню взаємодії органів управління освітою та навчальних закладів із засобами масової інформації в справі виховання й розвитку молодого покоління, запобіганню шкідливому інформаційно-психологічному впливу засобів медіаіндустрії на молодь [2, с. 21-23].

Ключову роль у розбудові національної системи освіти, забезпеченні її інноваційного розвитку, приведенні у відповідність до європейських і світових стандартів відіграє зміст освіти. Його модернізація передбачає: удосконалення навчальних планів, програм та підручників навчальних закладів відповідно до

оновлених державних стандартів; приведення у відповідність до європейських стандартів норм навчального навантаження викладачів ВНЗ [2, с. 20-21].

Оновлена стратегія реформування освітньої сфери й сучасна філософія освіти вимагають нових наукових досліджень, послідовного й обґрунтованого запровадження нових педагогічних технологій, раціональних та ефективних підходів до організації науково-інноваційної діяльності в аграрній освіті. Розвиток освітньої системи в зазначеному напрямі опирається на: рекомендації «Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект)» [4], «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» [2] та «Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років» [1], спрямованих на розбудову інформаційно-зорієнтованих європейських суспільств і перетворення навчання впродовж життя на реальність, доступну всім громадянам; урахування синергетичного підходу до середовищних можливостей навчання – інновації, що розкриваються у взаємодоповненні суміжних середовищ: особистісного, етнокультурного (в т. ч. родинного) та ІКТ-середовища навчального закладу [2, с. 27-28].

Як один із механізмів реалізації Національної стратегії розвитку освіти визначають міжнародне партнерство, яке покликане забезпечити інтеграцію національної системи аграрної освіти в міжнародний освітній простір. Таке міжнародне співробітництво у сфері освіти охоплює: організацію освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном майбутніх фахівців аграрної галузі, педагогічних і науково-педагогічних працівників; розширення участі аграрних ВНЗ, педагогів, науковців і студентів у різних проектах та програмах міжнародних організацій та співтовариств (програми Темпус, Еразмус Мундус, Жан Моне та інші); дослідження досвіду зарубіжних партнерів з модернізації системи освіти, зокрема вивчення системи професійного зростання в рамках концепції «Вчитися все життя» шляхом запровадження міжнародних шкіл, дискусійних майданчиків тощо; проведення спільних наукових досліджень з актуальних проблем розвитку освіти та інших галузей господарства на конференціях, семінарах, симпозіумах тощо; організацію спільних конкурсів, фестивалів, форумів; створення міжнародних волонтерських груп з метою відновлення пам'яток культури [2, с. 35-37].

Розв'язання аналогічних завдань покладається на «Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021», схвалену від 25 червня 2013 року №344/2013. Її розроблення зумовлено необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості вітчизняної освіти, наближення її до сучасних світових стандартів, прискорення інтеграції нашої держави в міжнародний освітній простір. Вона конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів стосовно розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти, сприятиме істотному зростанню інтелектуального, духовно-морального, культурного потенціалу суспільства й особистості загалом. Керуючись окресленими в ній положеннями, запроваджуються принципи Болонського процесу, кредитно-модульна система навчання, європейські цінності задля досягнення відчутних позитивних змін у соціально-економічному та політичному житті країни, розвитку науки, духовності, культури [5, с. 2-3]. Стратегічним напрямом розвитку вітчизняної освіти детерміновано її реформування, у основу якого покладатиметься принцип пріоритетності людини. Оновлення освітньої системи забезпечить стійкий рух і розвиток України в першій чверті XXI століття, інтегрування національної системи освіти в європейський та світовий освітній простір [5, с. 5].

Відповідно до «Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років», основні напрями освітньої реформи полягають в узгодженні структури освіти з потребами сучасної економіки та інтеграції України в європейський економічний і культурний простір [1, с. 5]; забезпеченні відповідності змісту освіти потребам і викликам сучасного полікультурного суспільства, створенні сприятливих умов для постійного оновлення змісту освіти, перетворення освіти на рушій економіки знань [1, с. 8]. У якості адекватного відгуку освітньої системи на ці виклики Стратегічна дорадча група «Освіта» закликає:

1. Запровадити з 2018 року обов'язкову національну багаторівневу сертифікацію випускників старшої школи й закладів професійної освіти з іноземних мов та комп'ютерних компетенцій.

2. Забезпечити системний моніторинг викладання суспільних і гуманітарних дисциплін із метою підвищити якість громадянського виховання, не допустити поширення ксенофобії, культурної, етнічної, гендерної нетерпимості [1, с. 9].

3. Розробити до 2016 року сукупність принципово нових моделей підвищення професійної кваліфікації викладачів, основаних на поліваріантних схемах організації й змісту навчання, фокусуванні на здійсненні у включених формах і просування кращих освітніх практик.

4. Запровадити протягом 2015-2020 років комплекс заходів, спрямованих на системне заохочення наукової і професійної активності викладачів, їх академічної мобільності (міжнародної і внутрішньої), розширення практик творчих відпусток та стажування (зокрема за кордоном), підтримку вітчизняних наукових видань, скеровану на включення їх до провідних наукометричних баз.

5. Оволодівати новітніми інтерактивними, індивідуалізованими, командними та проектними навчальними технологіями спільного вироблення нового знання.

6. Оновити зміст, форми і методи навчання шляхом широкого впровадження в навчально-виховний процес сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, електронного контенту.

7. Домогтися побудови до 2020 року академічного середовища з системою формалізованих і неформалізованих цінностей і культури, орієнтованих на якісно інший професійний етос у вищій школі [1, с. 16].

7. Законодавчо забезпечити укладання обов'язкового письмового трудового договору (контракту) щонайменш на 5 років з усіма педагогічними працівниками за результатами незалежної сертифікації або атестації, запровадження надбавок за використання прогресивних методик і технологій навчання, урахування всіх видів роботи тощо [1, с. 17].

Цілі вищої аграрної освіти і професійної підготовки, місце майбутнього аграрника в структурі галузей економіки держави, вимоги до його компетентності, соціально важливих властивостей та якостей відображені в освітньо-кваліфікаційній характеристиці бакалавра (ОКХ): галузь знань 0901 «Сільське господарство і лісництво», напрям підготовки 6.090101 «Агрономія». У цьому галузевому нормативному документі узагальнюються вимоги з боку держави, світового співтовариства та споживачів щодо змісту вищої аграрної освіти. ОКХ віддзеркалює соціальне замовлення на підготовку фахівця аграрної галузі з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до якостей особи, яка здобула цей освітній рівень. У ньому також враховуються побажання окремих замовників [3, с. 5].

На основі аналізу освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця аграрної галузі ми виявили, що від випускників аграрних університетів вимагається володіння на достатньому рівні соціально-особистісними, загальнонауковими, інструментальними й професійними компетенціями.

До *соціально-особистісних компетенцій (КСО)* належать: розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей і природи (принципи біоетики); розуміння необхідності й дотримання норм здорового способу життя та психологічного клімату в колективі; креативність, здатність до системного мислення; адаптивність і комунікабельність; наполегливість у досягненні мети; екологічна грамотність; уміння визначати цілі й завдання власної діяльності та забезпечувати їх ефективне, безпечне виконання; здатність організувати власну діяльність як складову колективної діяльності; саморегулювання поведінки в побуті і на виробництві, уміння вести здоровий спосіб життя; урахування моральних переконань і смакових уподобань під час здійснення безпечної та ефективної діяльності [3, с. 23].

До *загальнонаукових компетенцій (КЗН)* належать: базові уявлення про основи філософії; політології, соціології, культурології, що сприяють розвитку загальної політичної культури та активності, формуванню національної гідності й патріотизму, соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства та уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності; використання сучасних науково-технічних та культурних досягнень світової цивілізації; базові знання фундаментальних наук (фізики, хімії, ботаніки, фізіології рослин) у обсязі, необхідному для освоєння загально- та спеціалізовано-професійних дисциплін [3, с. 23-24].

Інструментальні компетенції (КИ) передбачають: здатність до письмової й усної комунікації; навички роботи з комп'ютером; навички роботи з інформацією; дослідницькі навички [3, с. 24].

Професійні компетенції (КП) інтегрують у собі: базові уявлення про різноманіття природних об'єктів, розуміння їх значення для збереження стійкості агросфери; сучасні уявлення про принципи структурної й функціональної організації рослинних об'єктів і підтримка їхньої стабільності; здатність застосовувати сучасні експериментальні методи роботи з біологічними об'єктами (рослинами, ґрунтами, пестицидами й агрохімікатами) у польових і лабораторних умовах, навички роботи із сучасною апаратурою; сучасні знання з ботаніко-фізіологічного забезпечення стабільного функціонування агроценозів; здатність організувати технології вирощування сільськогосподарських культур відповідно до вимог безпеки життєдіяльності й охорони праці; здатність використовувати професійно профільовані знання для наукового обґрунтування й проведення досліджень в агрономії [3, с. 24-26].

У формуванні полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі простежується зв'язок з розв'язанням проблем і завдань соціальної діяльності, інструментальних та загальнонаукових задач:

1) розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей та природи під час здійснення виробничої або соціальної діяльності (КСО): на основі аналізу результатів самостережень, використовуючи етико-естетичну теорію, установлювати власні моральні переконання й смакові уподобання та уподобання учасників спільної діяльності; з урахуванням визначених моральних переконань та смакових уподобань ухвалювати компромісні рішення в разі здійснення спільної діяльності; в умовах виробничої або побутової діяльності, використовуючи певні методики з урахуванням

визначеного місця окремих соціокультурних елементів у культурному контексті, інтегрувати власну діяльність у культурне оточення [3, с.143-144].

2) креативність, здатність до системного мислення (КСО): аналізуючи витоки аграрної науки й освіти в Україні та зарубіжних країнах на основі історичних джерел, нормативно-правових документів, з урахуванням інтеграції України в світову освітню мережу, передбачати шляхи підвищення конкурентоспроможності та самоадаптації до діяльності в ринкових умовах.

3) адаптивність і комунікабельність (КСО): під час здійснення професійної і соціальної діяльності, аналізуючи історичну літературу з проблем розвитку аграрних відносин в Україні та світі, нормативно-правові документи, довідкові матеріали, прогнозувати основні тенденції в розвитку виробничих відносин і форм власності в аграрному секторі економіки України [3, с. 145].

4) базові уявлення про основи філософії, що сприяють розвитку загальної політичної культури та активності, формуванню національної гідності, патріотизму, соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причиново-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності; використання сучасних науково-технічних та культурних досягнень світової цивілізації (КЗН): аналізуючи історичні події, процеси, факти, користуючись категоріально-понятійним апаратом історичної науки, історичними джерелами та довідковими матеріалами, брати участь у наукових дискусіях із визначення шляхів розвитку аграрного сектору та чисельних етносів в Україні; з урахуванням історичного досвіду та кращих традицій українського етносу, загальнолюдських пріоритетів під час здійснення професійної і соціальної діяльності формувати особисту позицію щодо механізму взаємодії всіх учасників виробничого процесу, потреби кожної особистості та загальні принципи розбудови національної економіки, зокрема її аграрного сектору; аналізуючи сучасні документи та історичні матеріали, що відтворюють закономірності історичного досвіду діяльності, життя українського народу, визначати особливості сучасного соціально-політичного розвитку українського суспільства та його перспективу; узагальнюючи наукову інформацію історичного, політичного, гуманітарного характеру, використовуючи методи соціальних досліджень, визначати власну належність та учасників спільної діяльності до певного етносу; із урахуванням визначеної належності своєї та оточення до певного етносу підтримувати сприятливий психологічний клімат під час здійснення професійної діяльності [3, с. 150-151].

Здійснивши аналіз вітчизняних нормативних документів, які регулюють особливості професійної підготовки майбутніх фахівців аграрної галузі, ми дійшли висновку, що шляхом формування окреслених вище компетенцій може слугувати запровадження інноваційних методів навчання, які позитивно впливають на формування внутрішньої мотивації майбутніх фахівців аграрної галузі до навчання впродовж життя та забезпечать самостійне здобуття ними нових полікультурних знань і підтримку вже здобутих на належному рівні. Ми переконані, що майбутні фахівці аграрної галузі мають бути висококваліфікованими фахівцями, справжніми європейцями, уміти спілкуватися іноземною мовою в сучасному полікультурному світі, мати бажання й стійку мотивацію навчатися впродовж усього життя, підвищуючи свою кваліфікацію і майстерність, запозичувати передовий іноземний досвід, як того вимагає Європейська комісія [6] у галузі освіти та європейські галузеві стандарти вищої освіти.

Література

1. Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років / розроблено Стратегічною дорадчою групою «Освіта», створено в рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та БФ «Інститут розвитку освіти» в липні 2014 року для надання консультативної й експертної підтримки Міністерству освіти і науки в розробці Дорожньої карти освітньої реформи. – Режим доступу: http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncept.pdf
2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. – Київ: КМУ, 2012. – 38 с.
3. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра (ОКХ): галузь знань 0901 «Сільське господарство і лісництво», напрям підготовки 6.090101 «Агрономія». – К.: Міністерство освіти і науки України, 2011. – 290с.
4. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року / розроблено Робочою групою під керівництвом Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>
5. Указ президента України від 25.06.2013 р. №344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». – 20 с. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
6. Biggs J. Teaching for Quality Learning at University / John Biggs and Catherine Tang. – Buckingham: The Society for Research into Higher Education, 2003. – 358 p.

References

1. Kontseptsiya rozvytku osvity Ukrayiny na period 2015-2025 rokiv / rozrobleno Stratehichnoyu doradchoyu hrupoyu «Osvita», stvoreno v ramkakh spil'noho proektu Mizhnarodnogo fondu «Vidrodzhennya» ta BF «Instytut rozvytku osvity» vlypni 2014 roku dlya nadannya konsul'tatyvnoy i yekspertnoy pidtrymky Ministerstvu osvity i nauky v rozrobtsi Dorozhn'oyi karty osvith'oyi reformy. – Rezhym dostupu: http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncept.pdf

2. Natsional'na stratehiya rozvytku osvity v Ukraini na 2012-2021 roky. – Kyiv: KMU, 2012. – 38 s.
3. Osvitn'o-kvalifikatsiyna kharakterystyka bakalavra (OKKh): haluz' znan' 0901 «Sil's'ke hospodarstvo i lisnytstvo», napryam pidhotovky 6.090101 «Ahronomiya». – K.: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2011. – 290 s.
4. Proekt Stratehiyi reformuvannya vyshchoyi osvity v Ukraini do 2020 roku / rozrobleno Robochoyu hrupoyu pid kerivnytstvom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>
5. Ukaz prezydenta Ukrainy vid 25.06.2013 r. #344/2013 «Pro Natsional'nu stratehiyu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku». – 20 s. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
6. Biggs J. Teaching for Quality Learning at University / John Biggs and Catherine Tang. – Buckingham: The Society for Research into Higher Education, 2003. – 358 p.